

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOST
BOHEMISTIKA

Muško-ženski odnosi u prozama suvremenih čeških autorica

Diplomski rad

Mentor:
dr. sc. Suzana Kos

Student:
Helena Kokir

Zagreb, 2016.

Izjavljujem da sam ovaj rad izradila samostalno koristeći stečena znanja tijekom studija te navedenu literaturu uz konzultiranje s mentoricom.

Zahvaljujem se mentorici, višoj asistentici dr. sc. Suzani Kos te svojoj obitelji i prijateljima na razumijevanju i potpori prilikom izrade ovoga rada te savjetima i pomoći tijekom svoga studija.

Helena Kokir

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Politička situacija i društveni kontekst	2
2.1. Nakon Praškoga proljeća do 1989. godine.....	2
2.2. Razdoblje nakon 1989. godine	4
3. O autoricama i književnom stvaralaštvu	6
4. Teorije muško-ženskih odnosa. Teorije identiteta.....	8
5. <i>Indiánský běh</i>	11
6. <i>Temná láska</i>	16
7. <i>Rok perel</i>	20
8. Zaključak	25
9. Bibliografija.....	26

SAŽETAK

U književnome stvaralaštvu autorica nakon 1989. godine pojavljuje se tema muško-ženskih odnosa. U svojim se djelima često osvrću na psihičke tegobe glavnih junakinja, razvode, odgoj djece, ljubavne probleme te društvena i politička događanja. Knjige često ironično prikazuju osobno mišljenje i kritičke osvrte na intimne probleme. Glavne su junakinje najčešće žene između trideset i četrdeset godina koje su u potrazi za vlastitim identitetom. Umjetnička djela koja se bave pozicijom žena u društvu, obitelji te ljubavnim odnosima su ona Alexandre Berkove, Tereze Boučkove te Zuzane Brabcove.

U ovome radu polazim od analize političkoga i društvenoga konteksta razdoblja stvaralaštva triju autorica. Nakon toga se posvećujem analizi suvremenih rasprava o identitetu i teorijama o muško-ženskim odnosima te analizi djela spomenutih autorica. Propitat ću stvaranje ženskih identiteta osvrtnjem na društvene te kulturne utjecaje.

ključne riječi: ženska književnost, identitet, politika, društvo, intima

SUMMARY

The subject of male-female relationships appears in the literary work of the authors after 1989. In their work they often have references to psychological problems of the main female characters, divorces, raising children, love problems and social or political events. Books often show personal opinion and critical reviews of intimate problems. The main heroines are most commonly women between thirty and forty years of age who are looking for their own identity. Works of art dealing with the position of women in society, family and love relationship are those written by Alexandra Berková, Teresa Boučková and Zuzana Brabcová.

This paper starts with an analysis of political and social context before and after the period of writing of three authors. Afterwards, we dedicate the paper to the analysis of contemporary debates about identity and to theories about male-female relationships. In addition, I will concentrate on literary works of these authors. I will examine the revelation of female identity through social and cultural influences.

Keywords: women's literature, identity, politics, society, intimacy

1. Uvod

Ovaj diplomski rad nosi naziv *Muško-ženski odnosi u prozama suvremenih čeških autorica* te se bavi analizom odnosa muškaraca i žena, a temelji se, prije svega, na odnosima iz knjiga *Rok Perel (Godina bisera)* Zuzane Brabcove, *Temná láska (Mračna ljubav)* Alexandre Berkove i *Indiánský běh (Indijanska trka)* Tereze Boučkove. Naime, posvetit ćemo se pojašnjenju tih odnosa kroz patrijarhat u tradicionalnome tipu obitelji, sve do razvoja moderne obitelji i emancipirane žene pritom upozoravajući na rodne stereotipe. Glavni je cilj opisivanje muško-ženskih odnosa, njihov razvitak, promjene te ovisnost o društvenome i povijesnome kontekstu.

Nadalje, usredotočit ćemo se na shvaćanja muško-ženskih odnosa kroz partnerske, obiteljske i prijateljske odnose koji pomažu pri formiranju ženskoga identiteta. Pokušat ćemo pokazati superiornost jednih, a inferiornost drugih kroz analizu spomenutih djela te njihova zajednička obilježja, jer se često u muško-ženskim odnosima isprepliću napetosti i borbe oko moći te superiornosti. Emancipacija žena i promicanje feminizma kod muškaraca izaziva nesigurnost, krizu identiteta te dovodi u pitanje njihovu ulogu u društvu, a time se ugrožava i njihov nadređeni položaj u muško-ženskim odnosima.

Tri autorice, Boučková, Berková i Brabcová, predstavljaju čitateljima svoje protagonistice kao moderne žene sa svakodnevnim obiteljskim, ljubavnim i socijalnim problemima. Uz to, načini života kojima protagonistice žive služe kao fiktivni dokaz političkih i kulturoloških promjena s kojima su se susretale tijekom odrastanja i života u okupiranoj Čehoslovačkoj. Zbog ovih argumenata možemo zaključiti da su autorice u svojim djelima izražavale svoje viđenje realnoga političkoga i društvenoga stanja koje se odvijalo od sedamdesetih godina pa nadalje. U ovome radu ispitat ćemo načine na koje protagonistice stvaraju svoj identitet, posvećujući se razmatranju političkih i društvenih represija te promjena koje su imale značajan utjecaj na njihov privatni život. Također, dobit ćemo bolji uvid u prikaz ljudske pasivnosti, borbe s rodnim stereotipima i saznat ćemo kakav su utjecaj na stvaralaštvo autorica imali specifični međuljudski odnosi koje su prikazale u svojim književnim djelima.

Na početku ćemo se osvrnuti na političke promjene koje su ostavile značajan odjek u književnome stvaralaštvu triju autorica kako bismo kasnije mogli detaljno analizirati djela te tematiku formiranja ženskoga identiteta kroz muško-ženske odnose.

2. Politička situacija i društveni kontekst

Za bolje razumijevanje konteksta nastanka djela, na koja ćemo se osvrnuti u ovome radu, nužno je proučiti društvene i političke okolnosti razdoblja u kojima su nastajala. Posvetit ćemo se kraćemu opisu promjena koje su se dogodile, što će omogućiti bolje shvaćanje političkoga utjecaja na književno stvaralaštvo spomenutih autorica.

2.1. Nakon Praškoga proljeća do 1989. godine

Razdoblje nakon Praškoga proljeća 1968. godine obilježilo je odmicanje od reformističkoga socijalizma te priklanjanje totalitarnomu poretku. Time započinje razdoblje normalizacije ili procesa koji je poticao izolaciju svih onih koji su se opirali totalitarizmu. Cilj toga razdoblja je bio da se izbriše ikakav dodir s demokracijom.¹ Prema definiciji *Rječnika stranih riječi* Bratoljuba Klaića, totalitarizam je »način vladanja u kojem država uzima pod svoju kontrolu pojave javnog i kulturnog života i strogim mjerama sprečava svaku privatnu inicijativu«² pa je tako zbog ograničavanja slobode govora i djelovanja zavladała apatija među stanovništvom. Većinski dio studenata, umjetnika, pisaca bio je protiv te cenzure, naglašavajući važnost uzdizanja kulture u državi:

Koordinační výbor tvůrčích svazů, který se naposledy sešel 22. května 1969, se nadále hlásil k demokratizačnímu úsilí a protestoval proti silicímú omezování svobodného projevu. Ve svém manifestu zdůraznil význam kultury pro život národa a vyzdvihl nutnost svobody jako podmínky umelecké tvorby i šíření kulturních hodnot.³

Počele su se prisilno gasiti bilokakve ideje usmjerene ka reformama, granice prema zapadu su se zatvorile, na snazi je bila cenzura te su zbog toga mnogi odlučili emigrirati. Oni koji su ostali, povlače se u privatnost svojih domova: »Soustředění na privátní sféru a uspokojování materiálních potřeb umožňovalo mnoha lidem uniknout od neradostné skutečnosti a věnovat se osobním zájmům.«⁴ Bilo je zabranjeno objavljivanje bilo kakvih djela, osim onih pod strogom kontrolom režima te dolazi do politizacije književnoga života.

¹ Lenka Kalinová. *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012., str. 292

² Bratoljub Klaić. *Rječnik stranih riječi A-Z*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1990. str. 1362

³ Pavel Janoušek a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989, IV. 1969-1989*. aktualizováno 2008., str. 10

⁴ Isto, str. 16

Osim književnosti, veliki je utjecaj u djelovanju protiv represije imala glazba. Jedna od poznatijih glazbenih skupina *undergrounda*, koja je svojim pjesmama kritizirala tadašnji režim, bila je *The Plastic People of the Universe*. Godine 1976. članovi su te skupine, s još nekoliko istomišljenika, uhićeni kako bi se suzbio bunt češkoga *undergrounda*. Václav Havel, Pavel Kohout, Ivan Klíma, Václav Černý i Jaroslav Seifert bili su samo neki od mnogih koji su uputili apel vladi za oslobođenje glazbenoga sastava iz pritvora. Autori te molbe smatrali su da se izražavanje vlastitoga mišljenja ne treba kažnjavati zatvaranjem osobe koja ga izriče jer se time ograničava pravo na slobodu govora.⁵ Kako bi se suzbila daljnja zatvaranja i ugrožavanje osnovnih ljudskih prava, 1977. godine nastao je dokument *Charta 77*, koji potiče sve umjetničke slobode i podržava jačanje djelatnosti samizdata⁶:

Svoboda vjere i javnog govora je potlačena centralnim i lokalnim vlastima i svim državnim i društvenim ustanovama. Žadny politicky, filosoficky či vědecký názor nebo umělecký projev jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky nemůže být zveřejněn je znemožněna veřejná kritika krizových společenských jevů je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy [...] lživá obvinění nelze vyvrátit a marný je každý pokus dosáhnout nápravy nebo opravy soudní cestou v oblasti duchovní a kulturní tvorby je vyloučena otevřená diskuse.⁷

Svi koji su potpisali dokument bili su prisiljeni na emigraciju. Stvorile su se tri struje književnoga stvaralaštva: oficijelna književnost, samizdat i književnost u egzilu. Oficijelna je književnost izdavana pod kontrolom režima, dok su samizdat⁸ i književnost u egzilu nastali kao posljedica tadašnje režimske kontrole te ograničene slobode pisanja. Uglavnom su u emigraciji i samizdatu izdavali pisci, novinari i intelektualci, zapravo zagovaratelji demokracije. Karakter je tekstova nostalgičan, posvećen uglavnom društvenim događanjima u domovini, odbijanju stapanja s običajima i stereotipima socijalističkoga društva.

⁵ Isto, str. 25

⁶ Lenka Kalinová. *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012., str. 306

⁷ *Charta 77. 1977–1989, 1990* u P. Janoušek a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989, IV. 1969-1989*. aktualizováno 2008., str. 26

⁸ Prema Enciklopediji Leksikografskog Zavoda Miroslav Krleža samizdat je: »Ruska kratica [...] označivala je umnožavane strojne prijepise tekstova koje u SSSR-u nije propuštala cenzura.« preuzeto sa: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54295>, pristupljeno 10/05/2016

2.2. Razdoblje nakon 1989. godine

Nakon Baršunaste revolucije 1989. godine i rušenja komunističkoga režima dolazi do promjena na političkoj i društvenoj razini te ponovno jača utjecaj zapada na književno stvaralaštvo. Oficijelna književnost, samizdatska književnost te književnost u egzilu tri su struje češkoga književnoga stvaralaštva koje se spajaju u jednu.⁹ Promjena režima doprinijela je neograničenoj slobodi govora pa se tako autori nisu više morali suzdržavati u izboru tema. Cenzura koja je dotad bila na snazi je ukinuta te su književna djela, dotad zabranjivanih autora, stekla vrijednost u domovini. Međutim, sva ta sloboda donijela je i negativne posljedice. Autori koji su prije pisali kako bi izrazili neslaganje s režimom i predstavljali stavove potlačenoga građanstva, više nisu imali o čemu pisati. Njihov zajednički neprijatelj je nestao te su njihove teme čitateljima postale nezanimljive.¹⁰ Javlja se dvije tendencije u književnome stvaralaštvu: autentični tekstovi te tekstovi s elementima fantastike. Autentični tekstovi su kao cilj imali demitologizaciju svih ideala i iluzija. S druge strane, tekstovi s elementima fantastike bavili su se problematikom individualne percepcije realnosti koja se isprepliće s podsviješću i fantastikom.¹¹ Naglasak je u takvim tekstovima na pripovjedaču koji je u potrazi za svojim identitetom i pravim *ja*, a često sudjeluje u tragičnome događaju koji nosi poruku svakome čitatelju.¹²

Osim što se većina prozaista posvetila opisivanju individualaca kroz politiku i društvena događanja, pisci su književno stvaralaštvo usmjerili na privatnost te intimne probleme pojedinaca. Najčešće su o tome progovarale žene. Devedesetih godina jača feminizam. Zagovara se potpuna ravnopravnost žena u svim aspektima političkoga, društvenoga i privatnoga života.¹³ Među spisateljice koje su zagovarale dublje i detaljno proučavanje ženskoga identiteta te muško-ženskih odnosa kao refleksiju društva i vlastitih emocija¹⁴, između ostalih pripadaju Alexandra Berková i njeno djelo *Temná láska*, u kojemu autorica iznosi žensko poimanje svijeta, zatim Zuzana Brabcová i djelo *Rok perel*, koje prikazuje tragičan lezbijski odnos te Tereza Boučková i njena zbirka *Indiánský běh*, u kojoj

⁹ Usp. Alena Fialová. preuzeto sa: <http://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-proza-po-roce-2000/>, 11/05/2016

¹⁰ Lubomir Machala (ed.). *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008., str. 277

¹¹ Isto, str. 280

¹² Isto, str. 281

¹³ Isto, str. 303

¹⁴ Alena Fialová. <http://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-proza-po-roce-2000/>, pristupljeno 12/05/2016

opisuje političko ozračje za vrijeme svoga odrastanja te navodi osobine atipičnoga odnosa s ocem te iskustva žena iz njezine obitelji s muškarcima.¹⁵

¹⁵ Lubomir Machala (ed.). *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008., str. 304-305

3. O autoricama i književnom stvaralaštvu

Zuzana Brabcová češka je spisateljica, autorica nekoliko nagrađivanih romana te djela *Rok perel* iz 2000. godine, kojemu ćemo se posvetiti u detaljnijoj analizi. Zbog poznatih roditelja, književnih kritičara Jiříja Brabeca i Zine Trochové, nije mogla studirati na fakultetu. Kao i mnogi drugi autori Brabcová početkom osamdesetih godina zbog političkoga režima nije mogla djelovati kao spisateljica te je knjige objavljivala u egzilu i putem samizdata. Njeno prvo djelo *Ovčí brana (Ovčja vrata)* iz 1980. godine te sljedeće *Daleko od stromu (Daleko od stabla)* iz 1984. djela su izdana u samizdatu. Već se u ovim djelima bavi opisom načina života za vrijeme socijalizma sedamdesetih i osamdesetih godina XX. stoljeća. U djelu *Daleko od stromu* govori o slabome poznavanju svoje prošlosti, zbog čega ne može upoznati samu sebe niti definirati svoju generaciju, što je posljedica represivnoga državnoga aparata.¹⁶ Glavni motiv njezina stvaralaštva je potraga za vlastitim identitetom te stvaranje odnosa sa svijetom oko sebe, ali i traganje za svojim mjestom u svijetu, kao što je to na primjer u djelu *Zlodějina (Zločinstvo)* iz 1995. godine¹⁷. Kako bi to ostvarila, Brabcová se često u svojim djelima vraća u prošlost, dočaravajući tako osobne i društvene promjene. U romanu *Rok perel* bavi se rodnim stereotipima te analizom muško-ženskih i žensko-ženskih odnosa.¹⁸

Tereza Boučková češka je spisateljica i scenaristica, kćer češkoga pisca Pavela Kohouta i Anne Kohoutove. Boučková je nakon mature 1976. godine potpisala dokument *Charta 77* i zbog toga nije mogla objavljivati svoja djela. Na samome kraju osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća objavljuje nekoliko tekstova u samizdatu. Njeno prvo djelo je *Indiánský běh* iz 1988. godine. Djelo *Indiánský běh* izazvalo je kontroverze zbog kritičkoga obraćanja nizu poznatih disidentskih ličnosti, ocu Pavelu Kohoutu i Václavu Havelu. Iz ovoga razloga djelo nije po prvi puta objavljeno u Pragu, već u Bratislavi. Prema tome je naslovu nazvana cijela zbirka koja se sastojala od tri prozna teksta *Indiánský běh, Žena z okolí Týru (Žena iz okolice Tyra), Krok, sun, krok (Lijeva, desna, lijeva)*. Djelo je službeno objavljeno 1991. godine, a godinu dana kasnije u zbirku uvrštava i tekst pod nazivom *Končiny štěstí, končiny ticha (Krajevi sreće, krajevi tišine)*. Radi se o djelu s autobiografskim elementima, u kojemu se Boučková bavi djetinjstvom i odrastanjem bez oca te njihovim lošim odnosom.¹⁹ U djelima *Křepelice (Prepelice, 1993.)* i *Když milujete muže (Kad volite muškarca, 1995.)*

¹⁶ P. Janoušek a kol. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. I. díl A-L. 2.vyd.* Praha: Brána, 1999, str. 66

¹⁷ Usp. Tomáš Glanc. <http://www.bubinekrevolveru.cz/v-temne-krajine-protkane-zablesky-svetla> 13/05/2016

¹⁸ preuzeto sa:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=495&hl=zuzana+brabov%C3%A1+>, 07/05/2016

¹⁹ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=677&hl=tereza+bou%C4%8Dkov+>, 13/05/2016

Boučková obrađuje temu potrage za ženinom srećom, pokušaja odgonetavanja kako se sreća može pronaći te zašto je mali broj žena u tome uspješan.²⁰ U djelu *Krakovám (Kokodačem)* iz 1998. bavi se sličnom tematikom kao u djelu *Indiánský běh*.

Alexandra Berková poznata je češka spisateljica i scenaristica, koja je u svojim djelima otvoreno propagirala ideje feminizma. Berková je prvo pohađala umjetničku školu, a zatim je studirala češki jezik i likovnu umjetnost na Filozofskom fakultetu u Pragu. Nakon završetka fakulteta radila je u izdavaštvu *Svoboda*, a nakon toga se posvetila vlastitom stvaralaštvu. Njeno je prvo djelo zbirka od devetnaest pripovijedaka *Knížka s červeným obalem (Knjižica s crvenim omotom)*. U zbirci se autorica koncentrirala na detaljnu analizu međuljudskih i partnerskih odnosa, prikazujući njihovu tragičnost i fatalnost u različitim životnim razdobljima, poput ranoga djetinjstva, puberteta, adolescencije, majčinstva te smrti. Ostala poznata djela su *Magorie aneb Příběh velké lásky (Ludovija ili slučaj velike ljubavi)* iz 1991. u kojemu razrađuje alegorijsku sliku Čehoslovačke prije Baršunaste revolucije, privatni život i pitanje morala te *Temná láska* iz 2000. godine, kojoj ćemo se posvetiti u ovome radu, a u kojem se autorica koncentrira na ženski subjekt te na odnose između muškarca i žene.²¹

²⁰ Lubomir Machala (ed.). *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008. str. 305

²¹ Alexandra Berková:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1208&hl=alexandra+berkov%C3%A1+>, 13/05/2016

4. Teorije muško-ženskih odnosa. Teorije identiteta

Odnosi između muškaraca i žena su pod utjecajem kulturnih i društvenih podjela u svakome narodu.²² Svaka kultura razlikuje predodređene uloge muškaraca i žena na temelju biološke predispozicije, a najzanimljivija sociološka paradigma koja se time bavi je strukturalni funkcionalizam u XX. stoljeću. Taj se pravac bavi analizom nastanka razlika između uloga dvaju spolova zbog njihovih fizičkih različitosti, na primjer, muškarci su fizički jači i na čelu su obitelji, dok su žene majke, supruge te domaćice. Ovoj se teoriji suprotstavila feministička teorija koja prednost daje učenju i vanjskim čimbenicima koji mogu imati snažan utjecaj na stvaranje uloga u društvu.²³ Upravo se Margaret Mead, američka kulturna antropologinja, bavila istraživanjem koliko kultura utječe na oblikovanje ličnosti unutar triju primitivnih plemena. Došla je do zaključka da se uloge muškaraca i žena formiraju prema kulturološkome i odgojnome utjecaju.²⁴

Uloge i odnosi moći između muškaraca i žena glavni su predmet analize feminističkih teoretičarki. Sara Mills, poznata profesorica lingvistike i teoretičarka lingvističkoga feminizma, bavi se analizom modernih feminističkih djela koja su se odmaknula od prikazivanja žena kao potlačene skupine i žrtvi muškaraca. Sve se više teoretičari okreću diskusijama o svakodnevnim odnosima, ulogama te značaju muškaraca i žena.²⁵ Nadalje, s obzirom na važnost vanjskih utjecaja, Mills napominje kako je bitno što feministkinje inzistiraju da se bitna ljudska pitanja, poput nasilja u obitelji, silovanja, drogiranja i zlostavljanja moraju raspravljati javno jer se ne radi o pogreškama žena. Drugim riječima, smatraju da je »osobno« isto bitan element društva. Ukoliko će se politika koncentrirati na rješavanje nepotrebnih pitanja, poput vanjske politike ili peticija, neće se riješiti problemi unutar obitelji koji se razvijaju kao nuspojava loše strukture društva i politike.²⁶ Kako bi dokazale svoj pristup, feministički orijentirane spisateljice u svojim se djelima okreću potrazi za identitetom koristeći ispovjedni diskurs. Ispovijed je najočitiji prikaz unutarnjih borbi te vanjskih utjecaja na individu.²⁷ Stuart Hall, britanski sociolog i kulturni teoretičar, također se bavi pojmom i definicijom identiteta. Prema Stuartu Hallu identitet nastaje kao produkt

²² Cecilia L. Ridgeway, Lynn Smith-Lovin. *The Gender System And Interaction. Annual Review of Sociology. Vol. 25. 1999.*, str. 191

²³ Claire M. Renzetti, Daniel J. Curran. *Ženy muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003. str. 21

²⁴ Margaret Mead. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. The Gendered Reader. 1935., str. 39-43

²⁵ Sara Mills. *Feminist theory and discourse theory u Discourse*. New York: Routledge, 1997. preložila Lenka Kočandrllová. *Feministická teorie a teorie diskursu*. str. 278

²⁶ Isto, str. 279

²⁷ Isto, str. 283

specifičnih povijesnih i kulturoloških utjecaja. Identiteti, prema Hallu, nisu nikad jedinstveni ili ujedinjeni. Štoviše, oni se formiraju ovisno o različitim diskursima te praksama i konstantno se mijenjaju. Iz toga je razloga identitet, prema njegovoj teoriji, strategijski i pozicijski.²⁸

Devedesetih godina prošloga stoljeća identitet postaje pojam koji dobiva svoje mjesto u intelektualnim diskusijama.²⁹ U tim debatama stvorene su dvije struje poimanja identiteta: konstruktivistička i esencijalistička. Konstruktivistička teorija tvrdi da identitet nije zadan, nego stvoren te podliježe promjenama kao rezultat društvenoga djelovanja. S druge strane, esencijalistička struja identitet tumači kao biološku zadanost, smatra da identiteti imaju svoju esenciju, koja je nepromjenjiva i jedinstvena. Sociolog Craig Calhoun se dotiče pojma identiteta i donosi zaključak da je konstruktivistička teorija točna. Calhoun smatra kako se esencijalistička teorija može opovrgnuti naglašavanjem socijalnih i kulturnih procesa na kojima su identiteti stvoreni jer ti procesi rekonstruiraju identitet.³⁰

Ono po čemu se svaki subjekt razlikuje od kolektivnoga društvenoga identiteta je tijelo jer posjeduje razlikovne osobine koje proizlaze iz individualnosti. Michel Foucault tijelo promatra kao rezultat društvenoga djelovanja. Izvodi zaključak da je ono subjekt društvenih utjecaja i mijenja se sukladno društvenim promjenama. Tijelo je prema Foucaultu razmatrano kao društveni proizvod, a ne biološki konstrukt.³¹ Kao takvo ono je, prema Foucaultu, subjekt regulacija, discipline, liječenja te kažnjavanja. Reguliranja i discipliniranja tijela se, osim prisilom, provode i ustanovljavanjem ideala i normi u pogledu seksualnosti te poželjnosti tijela.³² Foucaultovu teoriju moći i identiteta kao uporište iskoristila je i američka teoretičarka Judith Butler. Ona u svojoj teoriji o identitetu i destrukciji spola oponira esencijalističnoj teoriji.³³ Njezina se teza temelji na analizi pojmova *žena* i *muškarac* te načina nastanka određenja spola. Osim toga, bavi se definiranjem granica između muškosti i ženskosti. Analizira muškost i ženskost kao biološke i prirodne posljedice, ali se osvrće i na kulturni utjecaj društva koji pomaže pri određivanju uloga muškaraca i žena.³⁴ Dovodi u pitanje pojam

²⁸ Stuart Hall. „Who need 'identity?'“ iz du Gay, P., Evans, J. i Redman, P. (ed), *Identity: a reader*. London: Sage Publications Inc, 2000. str. 17

²⁹ Richard Jenkins. *Social Identity*. London&New York: Routledge, 1996. str. 7

³⁰ Craig Calhoun. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford UK, Cambridge: Blackwell, 1994. str.14

³¹ Michel Foucault. *The subject and Power* u *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, ed. H. Dreyfus i P. Rabinow. Chicago: The University of Chicago Press. 1983. str. 208-226

³² Michel Foucault. *Discipline and Punish, Panopticism*. u *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*, ed.

Alan Sheridan. New York: Vintage Books, 1997. str. 195-228,

<http://foucault.info/doc/documents/disciplineandpunish/foucault-disciplineandpunish-panopticism-html>

³³ Lada Čale Feldman. *Nevolje s izvedbom. Frakcija* 12/13, 1993, str. 156

³⁴ Judith Butler. *Nevolje s rodnom: feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb 2000, str. 12

ženskosti te kritizira ženski subjekt. Butler pritom upozorava na brojnost identiteta u onome što smatramo homogenim subjektima. Za nju ti homogeni subjekti ne postoje te ona bilo kakav oblik homogenizacije smatra prividom.³⁵ Judith Butler zaključuje da je spolni identitet rezultat reguliranih i normiranih koncepata. Dakle, prema njenoj analizi, ne ponašamo se kao žena ili muškarac jer je tako određeno rođenjem, već do stvaranja ženskoga ili muškoga identiteta dolazi kroz nametnuta pravila društva.³⁶

Identitet individue formira se prvo u obitelji. Uloga spola uči se na kumulativan način, u svim fazama čovjekova života. Ključ za shvaćanje vlastitoga *ja* i pronalaska položaja u okolini je socijalni kontekst. Ovdje prvenstveno pripadaju promatranje modela i identifikacija s roditeljem u okruženju u kojemu se individua nalazi. Dijete tako ima priliku vidjeti te kopirati uloge majke i oca, koji ga odgajaju sukladno spolu. Na taj način djeca ovladavaju određenim normama ponašanja.³⁷ Većina muškaraca i žena pod pritiskom je okoline zbog rodni stereotipa koji se odmalena postavljaju unutar obitelji. Zbog utjecaja stereotipa, roditelji svoje kćeri potiču na usvajanje uloge poniznijega, emotivnijega te nježnijega spola, dok sinovi moraju biti hrabriji, čvršći i grublji. Kćeri su zbog toga često pod zaštitom roditelja pa zbog toga ne mogu rano steći samostalnost. Međutim, u modernome se svijetu uloga žena sve više mijenja. Postoji tendencija razvijanja demokratskih odnosa među partnerima te se uloga žena koje prestaju biti ponizniji spol mijenja. Ova je promjena ključna jer je u patrijarhalnim odnosima žena bila u podčinjenome položaju, a u suvremenim se obiteljima odnosi baziraju na ravnopravnosti i autonomiji. Žene time postaju neovisne, dobivaju veća prava te ravnopravan položaj u društvu. Više ne postoji tolika potreba za muškarcima i njihovim vodstvom, postaju emancipirane žene svjesne svoje snage.

Upravo autorice čijim ćemo se djelima baviti u ovome radu pišu s ciljem emancipacije žena u društvu i poticanja na jednakost. Književno je stvaralaštvo autorica usmjereno na preinaku stvarnih odnosa moći u društvu, na subverziju patrijarhalnih obrazaca te stereotipnih odnosa. Iz ovoga ćemo se razloga posvetiti osobinama glavnih protagonistica koje autorice naglašavaju, kako bi izrazile žensku solidarnost te borbu ženskoga kolektiva za pravdu.

³⁵ Isto, str. 12-17

³⁶ Isto, str. 23

³⁷ Marie Vagnerová. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005., str. 23

5. *Indiánský běh*

Zbirka *Indiánský běh* prvijenac je autorice Tereze Boučkove s elementima autobiografije. Djelo se sastoji od četiriju prozih tekstova, a autorica humoristično i ironično opisuje disidentsku atmosferu te se bavi odrastanjem u disidentskim krugovima tadašnje Čehoslovačke republike.³⁸ U djelu protagonistica iznosi vlastito viđenje razdoblja od svoga rođenja sve do razdoblja Baršunaste revolucije. Djelo stoga možemo tumačiti kao svojevrsan dokument koji prenosi društvenu zbilju razdoblja normalizacije:

Nikdo mi nedokázal vysvětlit, že není válka. Na náměstí, kde donedávna stával jeden jediný tank jako symbol osvobození a míru, bylo teď tanků strašně moc a na nich hubení vojáci. Smrděli naftou a špínou. Okolo nich se tísnili lidé, vykládali česky a rusky a vojáci na ně nechápavě koukali.³⁹

Boučková se kritički osvrće na svoje djetinjstvo i odrastanje za vrijeme raznih političkih promjena, a to prikazuje sa stajališta kćeri poznatoga disidenta. Knjigu *Indiánský běh* možemo okarakterizirati kao knjigu uspomena na vlastitu obitelj. Boučková svoje djelo predstavlja kao fikciju, iako je uporište pronašla u događajima iz svoga života. Također, ova zbirka funkcionira kao ispovijed posvećena ocu, disidentu Pavlu Kohoutu. Glavnina djela posvećena je odnosu između autorice i njenoga oca. Kohout je bio jedan od najistaknutijih sudionika Praškoga proljeća, a nakon osnivanja i potpisivanja dokumenta *Charta 77* bio je primoran odseliti u Austriju te je bio lišen prava na državljanstvo. U ovome nas djelu Boučková upoznaje s utjecajem njegova života i politike na život njegove obitelji.⁴⁰ Autorica u knjizi kreće od analize problema roditeljstva.

U ovome je djelu primarni naglasak na obiteljskim odnosima, a nakon toga na partnerskim odnosima te intimnim osjećajima glavne protagonistice. Čitatelj cijelu radnju prati iz perspektive djevojke koja priča o realnim ljudima, koje predstavlja pod lažnim imenima: majka *Alfa*, otac *Indián (Indijanac)* te djeca *Luna (Luna)*, *Paprasek (Zraka)* i najmlađa kćer, glavna protagonistica *Prasklá guma (Puknuta gumica)*. Pripovijedanje počinje netom prije samoga rođenja glavne junakinje te vidimo da ona samu sebe smatra nesretnim slučajem i pogreškom:

³⁸ Pavel Janoušek a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012., str. 391

³⁹ Tereza Boučková. *Indiánský běh: Křepelice ; Když milujete muže*. V Praze: Odeon, 2007., str. 9

⁴⁰ Karen Gammelgaard: *Dcera kontrarevolucionáře* u Kritický sborník: *Revue pro literaturu, umění a filosofii*, Praha 1990 – 2001, str. 33.

Nechtělo se mi z teploučkěho bříška a bylo mi úplně jedno, že Alfa chce stihnout premiěru. Poprvě jsem se rozplakala prĀvě toho dne a bylo nad ěim. Radost jsem nepřinesla. Znáte ten vtíp? Indián má tři děti. První, syn, se jmenuje Sluneění Paprsek, druhá, dcera, Bílá Luna. A jakpak se jmenuje to těetí? Prasklá guma.⁴¹

Odmah nas na poěetku pripovjedaěica upoznaje s kompliciranom obiteljskom priěom te razmatra muško-ženske odnose na humoristiěan naćin. Osvrěe se na sve likove u djelu, meěutim najviše se bavi odnosom s vlastitim ocem. Iako izravno ne krivi nikoga za sve nedaěe koje su snaše obitelj, ćitatelj dobiva dojam da je glavni krivac za sve Indián, koji je svoju obitelj napustio dva puta. Prvi je puta razlog tomu bio razvod njega i Alfe, a drugi je puta Indián sa svojom novom ženom emigrirao u inozemstvo kako bi užívao u svim blagodatima normalnoga života, koje kao disident nije imao za vrijeme režima, a nauštrb svoje obitelji. Meěutim, figura biološkoga oca nije nikada u potpunosti nestala iz njihova života. S njime se viāaju nekoliko puta godišnje na vikendici, za proslave roāendana i na Božíě. S druge strane, djeca s majkom svaki vikend odlaze na vikendicu te je njihov odnos harmonićan i topao. U djelu je vidljivo da su osjećaji protagonistice prema ocu podijeljeni, ali nisu negativni jer ga Alfa nikada nije ocrnila pred njima. Bliskih trenutaka u odnosu glavne protagonistice i Indiána jako je malo. Kljućan je trenutak kada se junakinja odlućuje u potpunosti posvetiti kazalištu, a on joj pomaže u pripremi za upis na fakultet. Meěutim, protagonistica u tome ne uspijeva i otac joj ne pruža nikakvu utjehu, već samo konstatira da je život jednostavno takav. Ona je u njihovome odnosu uvijek bila podreāena svome ocu jer je on birao kada želi vidjeti svoju djecu te je uvijek oćekivao poslušnost. Protagonistica se u jednome trenutku odlućuje suprotstaviti svome ocu, kako bi mu pokazala da odbija njegovu nadreāenost: «Ignorovala jsem ho. Poprvě v životě jsem dostala odvahu vzepřít se mu přímo do oćí, a nejen v dopisech. Myslel si, že jsem ho neslyšela a zopakoval svůj požadavek. Ani jsem se nehnula.»⁴² Takoděr, suprotstavlja mu se kad napiše knjigu, a on traží od nje da ju promijeni. Odbija to napraviti jer želi svoju obiteljsku priću predstaviti kao realnost, a ne laž. Nakon što Alfina majka umre, pripovjedaćica shvati da unatoć svemu voli svoga oca. Nije ga htjela izgubiti, a da on ne sazna da ga ona zapravo voli. Unatoć razmiricama i neslaganjima, ćitatelj ne dobiva dojam da ga je krivila za sve nedaěe u životu, moždā ćak i kada je trebala, samo je htjela s njime ostvariti normalan odnos:

⁴¹ Tereza Boućková. *Indiánský běh: Křepelice ; Když milujete muže*. V Praze: Odeon, 2007., str. 7

⁴² Isto, str. 25

Uvëdomila jsem si, jak je náš život dočasny, a pomyslela na tátu a dostala strach, že by se mu mohlo něco stát a já bych mu už nestihla říct, že ho mám ráda. A tak jsem sedla a napsala mu. A prosila Boha, aby dostal můj dopis včas. A On mě vyslyšel.⁴³

Ne samo da je sudbina glavne heroine pod utjecajem političkoga života njenoga oca, već je i sudbina drugih ženskih likova u obitelji predodređena javnim djelovanjem oca disidenta. Zbog obiteljskih veza s disidentom Kohoutom, Alfa je u poslovnoj sferi iskusila negativne posljedice smanjenja plaće i degradacije na radnome mjestu, a djeca se nisu mogla obrazovati. Glavna protagonistica opisuje kako nije mogla upisati gimnaziju zbog očeve političke pozicije, iako s ocem nije bila bliska.⁴⁴ S jedne strane imamo oca koji se nije zanimao za njihovu budućnost i koji nije mario za svoju obitelj, ali ju je ugrožavao. S druge strane, majka Alfa je bila spremna na sve, čak i poniženje, kako bi vlastitoj djeci osigurala bolji život. Njena je žrtva vidljiva u tome da je osim plakanja pred nadležnima u ministarstvu, bila spremna platiti vlastitim tijelom: «Když se konečně osmělil a dal Alfě ruku na stehno a druhou stiskl ňadro, osmělila se i ona a poprosila ho, aby jí pomohl dostat nejmladší dítě na školu.»⁴⁵

Za analizu muško-ženskih odnosa ključni su odnosi ženskih likova i s ostalim muškarcima koji ulaze u njihove živote. Socijalistička žena traga za svojim identitetom uspostavljanjem ravnopravnoga odnosa s muškarcem u javnome životu te ima mogućnost aktivno sudjelovati u političkome životu. Iako žene u socijalizmu imaju jednaka prava kao i muškarci, patrijarhalni odnosi su i dalje duboko ukorijenjeni u društvu i svi ženski likovi u djelu se odlučuju za tradicionalnu ulogu žene kao majke i starateljice, počevši od majke-patnice Alfe koja je spremna na veliku žrtvu radi svoje djece. Ona stalno traga za stabilnim ljubavnim odnosom, međutim nijedna njena ljubavna veza ne traje dugo. Djeca su u stalnoj potrazi za očevom rukom, pogotovo kćeri koje se zbog ženske solidarnosti odluče pomoći majci pronaći muškarca. Među muškarcima koji ulaze u njen život je i Monolog, potpisnik dokumenta *Charta 77*. Saznajemo da je on s vremenom postao poznata ličnost. Odnosi Alfe s drugim muškarcima nisu bili dugotrajni. U knjizi susrećemo nekoliko njih koji ostaju s Alfom i nekoliko godina, međutim to nikada ne potraje. Kćer Lunu zanimaju samo vanjski izgled, šminkanje i seksualna iskustva. Ona predstavlja klasičan stereotip zapadne ženskosti u djelu, ali nema kvalitetnih odnosa s muškarcima. Puknuta gumica prividno pronalazi sreću u ljubavi,

⁴³ Isto, str. 40.

⁴⁴ Isto, str. 13

⁴⁵ Isto, str. 15

zaljubljuje se u muškarca kojeg naziva *Omyl (Greška)*. Ubrzo su proglasili zaruke, međutim ona nedugo prije svadbe shvaća da ju on ne ispunjava i da se zapravo ne želi udati za njega. Pozitivan ishod toga braka jedino je promjena prezimena koje joj je donijelo toliko nesreće tijekom života. Iako je Omyl stalno uvjerava da je voli, on to ne pokazuje te se na kraju rastaju. Brat glavne junakinje, Paprsek, slika je očeva utjecaja te načina života. Nakon što njegova djevojka Mapl ostane trudna, Paprsek, zbog pritiska okoline pristaje na ženidbu s njome, međutim, kao i njegov otac, napušta svoju obitelj. Paprsek, otac Indián te muškarci u Alfinom životu slika su sebičnih muškaraca koji se brinu samo o sebi, dok su žene te koje se brinu o obitelji. Zbog tih okolnosti stvara se jaz u muško-ženskim odnosima, unutar obitelji i na ljubavnome planu.

Muško-ženski odnosi u ovome djelu utječu na formiranje ženskoga identiteta. Glavna protagonistica teži majčinstvu i pokušaju samoidentifikacije stvaranjem obiteljskih odnosa te uspostavljanjem kontakta s ocem koji je uvijek odsutan. Žena je tako u ovome djelu predstavljena u tradicionalno stereotipnoj ulozi.

U tekstu *Žena z okoli Týru* pratimo pokušaj pronalaska identiteta putem majčinstva te obiteljske sloge. Glavna junakinja koja više od svega želi imati dijete, ne može ga začeti. Nakon što nekoliko puta neuspješno svoje tijelo izloži raznim tretmanima kako bi zatrudnjela, ona i suprug se odlučuju na posvajanje djece. Njezin suprug *Valčík (Valcer)* je jedini pozitivno okarakteriziran muški lik u djelu. Ostaje uz nju cijelo vrijeme, čak i kada dva puta spontano pobaci. Pomaže urediti kuću, ne napušta je u kriznim situacijama te se zajedno s njom odlučuje na posvajanje dvoje djece. U tom se trenutku politički režim upliće u privatni život protagonistice. Državna birokracija otežava postupak posvojenja, no otežava ga i politički angažman njenoga oca. Ironično, on koji je dobio troje djece te ih napustio jer ih nije htio i nije mu bilo u interesu zanimati se za njihovo obrazovanje i odrastanje, sada glavnoj junakinji koja žudi za djetetom i obitelji to, na neki način, osporava.

U ovome tekstu otkrivamo dublji smisao njenoga pobačaja, a taj je povezan s otrovnom vodom iz bunara. Oštro napada državu jer ih nitko nije upozorio da je voda iz bunara otrovna te inzistira da je zadaća države informirati stanovništvo. Kada u posljednjoj prozi zbirke, *Krok, sun, krok* glavna junakinja napokon ostane trudna i u bunaru se pojavi čista voda, život dobiva smisao. Ovo možemo tumačiti kao metaforu društva u kojemu sudbina jedne osobe ovisi o političkoj sferi i tek kada društvo prestane imati utjecaj na privatni život individualne osobe, ta će osoba ostvariti slobodu.

Tereza Boučková koncentrirala se na utjecaj političke sfere na formiranje ženskoga identiteta. Osvrće se na utjecaj politike na intimni život pojedinca. Politička sfera ulazi u

privatni prostor osobe time što narušava mirnu obiteljsku atmosferu te otežava normalan tijek života. Osim toga, velik je utjecaj društva i na žensko tijelo i ostvarenje majčinstva. Glavna junakinja teži za samoodređenjem kroz osnivanje obitelji, a to joj je otežano lošom strukturom društva koje ne upozorava i ne informira javnost o bitnim problemima. Ženski je subjekt ovdje predstavljen kao pasivan te su žene u muško-ženskim odnosima podređene bešćutnim muškarcima i određene njihovim odlukama.

6. *Temná láska*

Djelo *Temná láska* funkcionira kao svojevrsni nastavak zbirke pripovijedaka *Knížka s červeným obalem*. U toj zbirci autorica stupnjevito prikazuje ženski život te se bavi ženskom pozicijom i ulogom u ljubavnim odnosima. U svakoj od devetnaest priča susrećemo se s društvenim normama koje žene trebaju poštivati. Naglasak je na odbacivanju tradicionalnih uloga žena u odnosima s muškarcima.

U knjizi *Temná láska* se Berková ne odmiče od kritike muško-ženskih odnosa, a prvenstveno napada patrijarhalne odnose u kojima se žena osjeća kao rob svoga supruga. Knjiga služi kao ilustracija uloga obaju spolova u bračnome životu koji nije nimalo savršen. Tijekom radnje pratimo ženu Karolinu, koja je slaba i živi u braku punom nepravde te nejednakosti. Berková se ovdje osvrće na intimne bračne odnose i definira muškarca kao superiornijega u odnosima moći. Djelo opisuje nekoliko vrsta ljubavi, kao što su ona između ljubavnika, između roditelja i djece te bratsku i sestrinsku ljubav. Nijedna od njih ne funkcionira jer ih jedne s drugima povezuje tradicija ili obveza, a ne ljubav. Ljubav je, prema tome, uvijek *mračna* u muško-ženskim odnosima unutar knjige.

Temná láska djelo je u tri cjeline: *V boudě (U kavezu)*, *Zápas s andělem (Borba s anđelom)* i *Konec (Kraj)*. Djelo prati preobrazbu glavne protagonistice Karoline, žene u srednjim godinama koja proživljava krizu identiteta. Glavna junakinja je žena patnica, koja se žrtvuje kako bi zadovoljila supruga i koju društvo uči da žena bez muškarca nema vrijednost: »Připadají si neúplně, řekla mi spolčnice; byly vedeny k tomu, aby se vnímaly jako lidská bytost jen ve spojení s mužem – jinak že nemají ceny...«⁴⁶. Međutim, ona se kasnije pretvara u samostalnu osobu s vlastitim vrijednostima.

Berková koristi ispovjedni diskurs kako bi upozorila na patrijarhalne bračne odnose i složene odnose roditelja i djece. Glavna protagonistica traži svoje mjesto u svijetu, želi biti ravnopravna sa svojim suprugom, ali i imati jednaka prava kao svi ostali u okolini koja ju okružuje. Uvođenjem lika Karoline, Berková se trudi upozoriti na veliku diferencijaciju između muškaraca i žena koja postoji u društvu. Autorica proze *Temná láska* osvrće se na sliku žene koja propada u patrijarhalnome bračnom odnosu te se trudi napustiti taj traumatičan podređen položaj koji ima u svome braku, ali zbog naučenih tradicionalnih uloga ipak u njemu ostaje:

⁴⁶ Alexandra Berková. *Temná láska*. Brno: Petrov, 2000., str. 88

Mohla jste odejít.

Cože?

Říkám, že jste mohla klidně odejít. Věděla jste přece, že ty řetězy jsou vlastně dost chatrné.

Ach, to je nesmysl!

Mohla jste odejít! Utéct! To jste přece chtěla!

Nemohla! A i kdyby — on mě potřebuje, tak proč bych to dělala? Co by si beze mě počal: chce mě, sám si mě chytil.⁴⁷

Autorica kroz djelo oštro kritizira neravnopravnost žena, dokazujući kako su muškarci nadređeni u bračnoj zajednici. Kako bi prikazala muškarčevu nadmoć, Berková opisuje fizičko nasilje kao metaforu psihičkoga nasilja: »I zářezy do mých rukou a nohou dělá věčně, bez vášně, beze zloby a beze slov. Ryje do mě nožem, soustředěně a pomalu, ne hluboko – jen aby viděl krev [...]«⁴⁸. Karolinu muž drži zatvorenu i zavezanu, seksualno je iskorištava te se ponaša prema njoj kako on želi. Berková upotrebljavajući motiv horora i elemente groteske naglašava tijelo kao simbol identiteta. Karolina u odnosu sa svojim suprugom trpi neprekidno zlostavljanje vlastitoga tijela, nanose mu se rane, podrezuju udovi, kako bi poput cvijeta pustila svoje korijenje. Na kraju tijelo ostaje bez glave, odnosno, bez inteligencije, misli te spoznaje o samoj sebi i svijetu oko sebe:

Uřízl mi hlavu. Dlouho mu to nešlo, ale nakonec se to podařilo; vsadil mě otevřeným krkem do květináče, abych pustila kořeny. No co, jsou na tom jiný hůř. A on to udělat musí, je přece chlap: musí mě školit, musí osekát mé plané větve a já se musím snažit, abych mu byla k užítku, musím napevno zakořenit, vykvést a vydat plody, aby na mě mohl být pyšný, jak mě zvládl, už skoro zplanělou, aby mě mohl vzít kolem ramen a říct, pocem, ty seš moje holka! Rozloučila jsem se tedy s hlavou, co to je, taková hlava, zbytečně rozptyluje, ráda se bez ní obejdu, když mu překáží, stejně ji už potřebovat nebudu, když jsem teď s ním.⁴⁹

Takvim ponašanjem muškarac negira ženu kao ravnopravnoga partnera. Karolina, koja se nalazi na prekretnici svoga života, mora uvjeriti samu sebe da je spremna otići i oprostiti se od zaostalih tradicionalnih modela ponašanja i potlačene pozicije u bračnom odnosu. Njena

⁴⁷ Isto, str. 11-12

⁴⁸ Isto, str. 10

⁴⁹ Isto, str. 37

dvojba prikazana je u drugome poglavlju kao simbolična borba s anđelom koji predstavlja strah od promjena i odvajanja od naučenoga.

Berková se, osim kritike muško-ženskih odnosa, usporedno bavi disfunkcionalnim odnosima između majke i kćeri. S jedne strane, na narušavanje Karolinine slobode utječu patrijarhalni odnosi, a s druge strane njezina majka čije je ponašanje također produkt naučenih patrijarhalnih odnosa. Zbog pasivnoga modela ponašanja, koji je na Karolinu prenijela njena majka, ona ne može ostvariti ravnopravan odnos sa svojim suprugom.

Protagonistica s majkom ima kompliciran odnos i majka joj ne pruža nikakvu emocionalnu potporu. Karolina osjeća da se nije trebala roditi:

[...] proto asi musím občas křičet, paní doktorko, abych zahnala ten strach, že ji trápím, tu, co je tak neodvolatelně sama, co klade ty divné otázky, na které neumím odpovédět: „Proč musíš se vším mlátit?“ „Proč musíš všechno zničit?“ „To už si nesmím ani na chvílku odpočinout? To už se nesmím ani vyspat?“ Tohle já všechno nevím: proč musím všechno zničit a proč ona se nesmí už ani vyspat — tak si koušu spodní ret: nejspíš jsem se neměla narodit, nejspíš jsem měla radši nebejt...⁵⁰

Pokušavajući zadovoljiti majčine potrebe te zadobiti njenu ljubav, junakinja je spremna žrtvovati svoje tijelo time što proždire sve što ona pripremi za ručak. Na taj se način njeno tijelo izobličava. Usporedno s time, čitatelj se upoznaje s odnosom Karoline i njene kćeri Larve. U početku je njihov odnos harmoničan i funkcionalan, međutim, s vremenom se počinju udaljavati jedna od druge. Larva postaje ovisna o drogi, potkrada majku, ali Karolina ne napušta svoju kćer te joj pomaže pobijediti ovisnost. Tu se ukazuje na promjenu u žensko-ženskom odnosu jer se Karolina nastavlja brinuti o svojoj kćeri i pruža joj potporu koju ona sama nije od svoje majke nikada dobila. Kada Larva na kraju ode svojim putem, Karolina se suočava s prazninom jer se obitelj za koju se žrtvovala raspala i postaje ovisna o alkoholu. Ironično je što se sudbina žena prenosi s majke na kćer u svakoj generaciji. Zaključujemo da su disfunkcionalni odnosi naučene vrijednosti, odnosno formiraju se društveni modeli ponašanja. Autorica ističe kako je za oblikovanje ženskoga identiteta odnos majke i kćeri od presudne važnosti. Njihov odnos je ključan zbog modela ponašanja te usvajanja uloga pod utjecajem okoline.

Berková se kritički osvrće na patrijarhat te uređenje društva. Kritizira osuđivanje žena kao običnih i beskorisnih bića na svijetu, prema riječima njenoga muža, ne različitih od

⁵⁰ Isto, str. 21

drveća, pasa, mačaka i slično. Kako bi se osamostalila, glavna junakinja mora upoznati živote drugih žena te osvijestiti tradicionalne modele muško-ženskih odnosa. Autorica život žena prikazuje kao krugove pakla po uzoru na Danteovu *Božanstvenu komediju*. Glavna junakinja prolazi *Zemljom žena*, u kojoj žene koje se podređuju drugima i zbog toga pate, taj model ponašanja iz osвете prenose na svoje kćeri. Protagonistica negoduje zbog položaja u kojemu se te žene nalaze i odbija, kao one, žrtvovati svoj život:

[...] ty staré a ošklivé mě táhnou mezi sebe a říkají žalujícími hlasy: co jsme my, to musíš být i ty...! My se obětovaly! Ty musíš taky!
Chci před tím utéct, já jsem přece jiná, já přece nejsem a nebudu jako ony!⁵¹

Nakon toga Karolina prolazi *Dolinom nevjesti* u kojoj muškarci hvataju žene i zatvaraju ih u kaveze te im zatim u *Dolini zamki* stavljaju okove i odvođe ih u *Zemlju parova* gdje ih vežu za sebe. Te su žene u strahu od novoga i nepoznatoga pa zato ostaju vezane za muškarca čak i nakon njegove smrti. U ovome je dijelu knjige vidljiv odnos moći između muškaraca i žena te način na koji se ženski identitet formira u odnosu na muški. Muškarci su jači, snalažljivi, lovci, a žene kao slabije, postaju lovina.

Djelo *Temná láska* prikazuje modele ponašanja muškaraca prema ženama, ali i obrnuto. Autorica oštro kritizira patrijarhalno uređenje te naglašava negativne posljedice odnosa moći koje taj sustav promiče. Fokusira se na žene koje se ne bore samo protiv muškaraca nego i protiv samih sebe te svojih odluka i želja. Autorica ističe kako na formiranje ženskoga identiteta utječu i odnosi majka-kćeri, tj. naučeni modeli ponašanja, a ne samo odnosi moći u muško-ženskim odnosima. Time se potvrđuje da je nejednakost između muškaraca i žena posljedica utjecaja okoline u kojoj su odrastali.

⁵¹ Isto, str. 84

7. *Rok perel*

Tipični motivi kojima su se mnoge autorice na prijelazu u 21. stoljeće bavile u svojim prozama su kriza vlastitoga identiteta i komplicirani međuljudski odnosi. Upravo potraga za vlastitim *ja* te egzistencijalna kriza čine glavni dio proze *Rok perel*. Ovo prozno djelo posvećeno je obiteljskim te ljubavnim odnosima između muškaraca i žena, ali i odnosima među ženama te previranjima unutar pojedinca. Glavna junakinja imena Lucie, koja će uskoro navršiti četrdeset godina i radi kao urednica časopisa koji je čitatelju nepoznat, u potrazi je za vlastitim identitetom. Ona se suočava s krizom identiteta zbog dosadašnjeg stereotipnog načina života. Brabcová kritizira prosječan odnos koji junakinja ima sa suprugom Jakubom te disfunkcionalan odnos s kćeri. Uz to, krizi identiteta pridonijeli su i običan posao i rutina. U tri poglavlja romana, *Krev, pachy, bílé fidorky a jiné závislosti* (*Krv, mirisi, bijele čokoladice i druge ovisnosti*), *Černá skříňka* (*Crna kutija*) i *Hezké chvíle ve vašem spodním prádle* (*Ugodni trenuci u vašem donjem rublju*) pratimo priču glavne junakinje u vremenskome okviru od godine dana: od srpnja 1998. do srpnja 1999. godine. Ključna je činjenica da Brabcová u djelu koristi ispovjedni diskurs. Priča je napisana kao ispovijed upućena suprugu Jakubu, u kojoj opravdava svoju nevjeru s drugim muškarcem te naglašava važnost žensko-ženskih odnosa. Osim suprugu, ispovijeda se i doktorici Pilátovoj u psihijatrijskoj ustanovi, kako bi riješila probleme s kojima se susreće. Zuzana Brabcová u ovome djelu naglašava važnost nadjačavanja društvenih predrasuda i buđenja svijesti o heteroseksualnosti i homoseksualnosti. Zbog kompliciranih obiteljskih odnosa, alkoholizma i opsesivne ljubavi prema fatalnoj mladoj djevojci, Lucie spoznaje samu sebe, prihvaća vlastitu seksualnu orijentaciju.

Odnosi s drugim likovima važni su za formiranje identiteta glavne junakinje. Lucijin odnos s majkom različit je od Lucijinog odnosa s kćeri Terezom. Lucijina majka je razvedena žena, muž ju je napustio prije nekoliko godina. Kad je Lucie spominje uvijek je naziva *mamica*, a opisuje kao nenametljivu, skromnu ženu. Lucie puno puta napominje kako bi se htjela vratiti u majčinu utrobu, pogotovo nakon saznanja da joj majka boluje od raka. Iako je bolesna, cijelo vrijeme se brine o Lucie te ju podupire, pretvarajući se da je sve u najboljem redu. Lucie je bliska s majkom, a pritom se s ocem nikad ne viđa. Majka utječe na formiranje Lucijinoga identiteta tako što na nju prenosi naučene stereotipne uloge. Na primjer, njena udaja za Jakuba i život prije nego je upoznala Magdu posljedica su stereotipnoga modela ponašanja usvojenih po uzoru na majku.

Osim s majkom, bitan je i odnos koji ima s buntovnom devetnaestogodišnjom kćerkom Terezom, koja se ne želi podređivati majčinom načinu života. Lucie ju je uvijek pokušavala liberalno odgajati, ali Tereza majci zamjera što previše naglašava svoju otvorenost prema svemu. Jedina opcija koju Tereza prihvaća je anarhizam i život u skvotu. Možemo zaključiti da su ove tri žene prikaz različitih modela ženskosti. Lucijina majka je stereotipna žena, pristojna, poslušna, brižna te se nikada nije udala nakon što ju je muž napustio. S druge strane, Lucie pokušava pobjeći od tih stereotipa, bori se protiv tradicionalnih odnosa koji ju sputavaju te se suočava s krizom srednjih godina, dok Tereza u potpunosti negira stereotipne odnose i uloge u životu te odbija slijediti ikakve usvojene modele ponašanja od svojih roditelja.

Lucie analizira problem međuljudske komunikacije u modernom društvu, u kojemu su svi opsjednuti komunikacijom preko mobilnih telefona. Nitko više ne razgovara licem u lice te zbog toga ljudi zatomljuju svoje osjećaje. Lucie, osluškujući neartikulirane zvukove koje ljudi proizvode, shvaća da je izgubljena u tome svijetu:

Každý tu má u ucha mobil. Ženy i muži důrazně artikulují, pokyny jsou stručné, informace v holých větách, jeto hloupé, ale vidím obří elektrický kráječ, od něhož odpadávají slova jako jednotlivé plátky salámu. Možná jsem se octla v kosmickém navigačním centru. A pak náhle pochopím, že si ti lidé volají vzájemně. Jeden druhému. Všichni. Je to bizarní komunikační pavučina: tamten téhle, on jemu, ony tamtomu, já tobě, lásko, ale ty jí...

Ano. Všichni si volají vzájemně. Jeden druhému. Ale všichni mají přepnuto na záznamník, protože se ve skutečnosti nechtějí slyšet [...] ⁵²

Na taj se problem osvrće i kroz odnose sa svojom majkom i kćeri. Majci se ne može povjeriti jer je ona tradicionalna žena, koja ne bi lako prihvatila promjene koje njena kćer uvodi u svoj život. Kad Lucie slaže da piše roman, majka joj prigovori da joj je četrdeset godina te da mora odrasti. S druge strane, Tereza Luciju doživljava kao lažnu pojavu koja pretjeruje u svojim liberalnim prohtjevima. Ukoliko joj se Lucie povjeri, Tereza će to smatrati samo još jednim hromom.

Zbog problema u komunikaciji došlo je do raskola između nje i supruga Jakuba. Poznaju se od prvoga razreda, najbolji su prijatelji, ali su veoma različite osobe. Jakub je strastveni ribar, učitelj, posvećen budizmu, pristojan, smiren te voli svoj miran i neupadljiv

⁵² Isto, str. 93

život. Iako njihov odnos, kao ni njihova prošlost, nisu razrađeni u detalje, čitatelj može lako zaključiti kakav su par bili. Ono što sigurno znamo jest da je Lucie bila veći autoritet u njihovome odnosu, iako je u svojim ostalim vezama bila marioneta. Jakub je u prošlosti bio ovisan o svojoj majci, ali Lucie mu je pomogla prekinuti taj odnos i upoznala ga je s novim vrijednostima. Lako je upravljala njime, naučila ga je da u školi drži do reda, da bude pristojan i dobar, miran, poslušan:

Několikrát s ním byla dokonce na rybách. Znali se od první třídy. Už tehdy pro něj byla autoritou. Úkoly bez kaněk, při hymně v pozoru radost pohledět. Už v patnácti měla přečteného celého Balzaca. Pomohla mu zbavit se mrzačící závislosti, té jediné, již kdy v životě trpěl, závislosti na matce.⁵³

Osim njegove smirene naravi i dobrote, za Jakuba se udala i zbog usvojenih stereotipa o ženskoj ulozi te pritiska okoline. Međutim, s vremenom Lucie postaje kontrapunkt njegovoj osobnosti. Dok je Jakub okarakteriziran kao »tipični učo«, Lucie je prikazana kao impulzivna, opsesivna ovisnica koja tek u srednjim godinama otkriva svoje pravo *ja*. Svakodnevnica ju je uništavala, na Jakubu je počela primjećivati samo negativne osobine. Živcirala ju je njegova smirenost i njegov budizam te je počela shvaćati da tako više ne može živjeti. Suprotno njoj, Jakub pokušava sačuvati tradicionalne vrijednosti od kojih Lucie uporno želi pobjeći.

Važan utjecaj na osvještavanje identiteta glavne junakinje imala je dvadesetčetverogodišnja Magda, koju je upoznala u *gej baru* naziva *Áčko*. Stanovnica maloga mjesta u Šumavi, gdje radi kao recepcionerka, opisana je kao mlada, pragmatična djevojka koja je došla u Prag pronaći novi život. Od prvoga trenutka kad ju je Lucie pritisnula uza sebe, vidjela je samu sebe u njoj, kao da je gledala u ogledalo: »jak jsme se k sobě tiskly, měla jsem pocit, že se kácím do zrcadla.«⁵⁴ Shvatila je da su iste, da pripadaju jedna drugoj. Magda je bila potpuno oprečna Jakubu, bila je neovisna, puna života, ali najvažnije od svega, bila je manipulatorica. Zbog te Magdine karakterne crte se Lucie osjećala mlađom te joj se podređivala. Magda lako njome manipulira, a Lucie se u potpunosti prepušta tom destruktivnom odnosu. Završetak toga odnosa, kojemu je Lucie podredila sve, bit će ključan za njen psihički krah. Lucie gubi kontrolu nad svojim životom, posao te ju napušta njena obitelj.

⁵³ Isto, str. 16

⁵⁴ Isto, str. 128

Lucijin najbolji prijatelj Pavel je bitan lik u romanu. Njih dvoje imaju posebnu vezu. Uvid u njihov odnos dobivamo preko pisama koja si šalju, opisujući trenutne situacije, psihičko stanje te detalje iz života. On od Jakuba saznaje za njenu hospitalizaciju u psihijatrijskoj ustanovi i piše joj pismo u kojemu je podsjeća na njihovo prijateljstvo te joj pruža podršku. Naglašava sličnost između njih te njihovu zajedničku sudbinu u kojoj se moraju boriti s nedaćama, ali je podsjeća da moraju hrabro nastaviti dalje:

Já teď na týchle stránce nic chytrýho nevymyslím, Lucie, já jen vím, že my dva jsme podobně vnitřně ustrojený, my tohle všechno musíme přežít, lásky a jiný běsy, to, co Tě přejelo, je něco, co spousta lidí nezažila a nikdy nezažije, ale Tebe to nezabilo, tak Tě to posílí, to je ten princip, že když seš dole, díváš se vzhůru, ten sv. Pavel - „když jsem slabý, jsem silný“.⁵⁵

Iz pisama bi čitatelj lako mogao shvatiti da između njih postoji jača emocionalna veza, ali zaključujemo da je njegova primarna uloga ta da je pažljivo sluša te savjetuje. Lucie priznaje da je, vjerojatno, jedino Pavel poznaje. Njihov je odnos u potpunosti iskren, on njoj bez straha prepričava svoje seksualne fantazije ili svaki detalj svoga dana, a ona to prihvaća u potpunosti jer dolazi od njenoga južnočeškoga melankolika: »Jsem unavenej a všechno mě sere. Chtěl bych žít jinak. Ty tomu rozumíš, Tobě můžu klidně takovou kravinu napsat«.⁵⁶ Pavel i Lucie su vrlo slični te se ponekad čini kao da Lucie sama sebi piše pisma. Razlika je u tome što je Pavel nemilosrdno iskren u svakom pogledu, a Lucie često svoje misli i želje zatumljiva u sebi. Oboje su u potrazi za novim životom, nezadovoljni trenutnim događajima i robovi stvarnosti.⁵⁷ On ima veliki utjecaj na formiranje njezinoga identiteta time što ju potiče da bude ono što jest, sluša je te se poistovjećuje s njome. Kao i Lucie, i Pavel je u potrazi za vlastitim identitetom i novim životom, pa ona u njemu pronalazi utjehu i podršku.

Odnos koji je također bitan za Lucie jest onaj sa susjedom Igorom. Oni nisu dobri prijatelji, niti prijatelji koji se povjeravaju jedan drugome. Njihov odnos se sastoji od pozdravljanja na hodniku i povremenih par rečenica punih razumijevanja usmjerenih prema drugome. Njihov je odnos bitan isključivo zbog toga što se oboje bore sa svojim ovisnostima. Lik Igora predstavljen je iz dva kuta gledišta. S jedne strane, Igor je otac i suprug, a s druge strane on je kronični alkoholičar koji svoj život uništava unatoč trudu njegove obitelji da to spriječi te na kraju umire od predoziranja alkoholom. Lucie i Igor zrcale se jedan u drugome. I

⁵⁵ Isto, str. 23

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, str. 109

ona je majka i supruga, ali i kronična alkoholičarka te ovisnica o seksu i krvi koja uništava svoj život i svoju obitelj. Oboje su slabi jer vrlo lako podliježu svojim ovisnostima. Na početku, dok još ne znamo da će Igor nesretno završiti, Lucie kao da ga pokušava spasiti jer tako na neki način spašava i sebe; ako on pobijedi svoju ovisnost, možda će i ona pobijediti svoju. Kad sazna da je mrtav, shrvana je, ali ne plače, jednostavno je izgubljena:

Nebrečela jsem. Vyšla jsem na balkon za apatickou tváří měsíce. [...] Igore, ty blbče, ty notorickej Joudo z Máslovic... kde jsi? Kam ses teda nakonec promachroval. Svou ruku se zařatou pěstí stále ještě ztracenou v mlze, ucítila jsem, jak mi po zápěstí naposledy přejel Igorův jazyk.⁵⁸

Lik Igora nije ključan za radnju niti na nju u velikoj mjeri utječe. Međutim, na simboličkoj je razini odnos Lucie i Igora naglašen jer već vrlo brzo u djelu saznajemo da je Igor podlegao svojoj ovisnosti i umro, čime se nagovještava moguć konačni kraj glavne protagonistice.

Osim kroz naglašene žensko-ženske odnose, identitet u djelu je povezan i s odnosom prema tijelu. Na početku, dok je još trajala utopijska veza s Magdom, Lucie je obožavala dirati i gledati svoje te njeno tijelo. Golotinja i seksualne igrice bile su nužnost svakog dana. Međutim, nakon prekida vlastito tijelo joj se počinje gaditi jer ju podsjeća na uzbuđenja koja je doživljavala s Magdom. Izgubivši želju za dodirom i kontakt s vlastitim tijelom, Lucie gubi i svoj identitet. Tek kad ponovno doživi seksualno uzbuđenje, vratit će joj se duh i želja za životom. Vidljivo je da je Lucie u žensko-ženskim odnosima slobodnija te njeno tijelo služi kao subjekt erotike, dok je njeno tijelo u ljubavnim odnosima sa suprugom sputano. Naime, Lucijin suprug Jakub smatra da je tijelo banalno, naglašavajući da nije bitno za identitet osobe.

Zuzana Brabcová u knjizi *Rok perel* progovara o neravnopravnoj poziciji heteroseksualnih i homoseksualnih žena. Homoseksualni odnosi u ovome djelu temelj su za ostvarivanje vlastitoga identiteta te izjašnjavanje vlastitih osjećaja. Autorica u tekstu kritizira stereotipne patrijarhalne odnose te se bavi emocionalnom krizom glavne junakinje. U djelu je naglasak na odnosima između likova jer oni utječu na formiranje identiteta glavne protagonistice. Lucie u muško-ženskim odnosima ima tradicionalno-stereotipnu ulogu majke i supruge te propada u svakodnevnici života. Takav model ponašanja koji protagonistica slijedi posljedica je naučenih tradicionalnih uloga koje preuzima od majke. Tek u odnosu s drugom ženom Lucie postaje svjesna sebe i otvara se prema novim iskustvima.

⁵⁸ Isto, str. 15

8. Zaključak

Cilj ovoga rada bila je analiza muško-ženskih odnosa te egzistencijalnih motiva u djelima triju autorica: Tereze Boučkove, Alexandre Berkove te Zuzane Brabcove. Autorice se posvećuju analizi formiranja identiteta te kritici društva koje utječe na stvaranje i osvještavanje identiteta.

Prvo smo se osvrnuli na političke promjene koje su bitno utjecale na književne teme autorica koje smo spomenuli. Kasnije smo se posvetili analizi pojma *identitet* te muško-ženskim odnosima kako bismo mogli detaljnije razraditi odabrana književna djela.

Djela na koja smo u ovoj analizi obratili pažnju bave se pretežito međuljudskim odnosima. Sve tri autorice posežu za ispovjednim diskursom i usredotočuju se na shvaćanje muško-ženskih odnosa kroz partnerske, obiteljske i prijateljske odnose. U fokusu zanimanja su junakinje koje pokušavaju ostvariti svoj identitet i pronaći svoje mjesto u društvu. Iz analize je vidljivo da je ženski identitet pod velikim utjecajem usvojenih rodnih stereotipa, ali i politike koja ima veliki utjecaj na intimni život pojedinaca.

9. Bibliografija

BRABCOVÁ, Zuzana. *Rok perel*. Praha: Garamond, 2000.

BERKOVÁ, Alexandra. *Temná láska*. Brno: Petrov, 2000.

BOUČKOVÁ, Tereza. *Indiánský běh: Křepelice ; Když milujete muže*. Praha: Odeon, 2007.

BUTLER, Judith. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb 2000.

CALHOUN, Craig. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford UK, Cambridge: Blackwell Publishers, 1998.

ČIKOTA, Ljiljana i sur. *Hrvatski enciklopedijski rječnik sv. 10*. Novi Liber, 2003./2004.

ČALE FELDMAN, Lada. *Nevolje s izvedbom*. Frakcija 12/13, 1993.

FOUCAULT, Michel. *The subject and Power* u *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, ed. H. Dreyfus i P. Rabinow. Chicago: The University of Chicago Press, 1983.

GAMMELAARD, Karen: *Dcera kontrarevolucionáře* u *Kritický sborník: Revue pro literaturu, umění a filosofii*, Praha 1990 – 2001.

HALL, Stuart. „Who need 'identity?‘“ iz du Gay, P., Evans, J. i Redman, P. (ed), *Identity: a reader*. London: Sage Publications Inc, 2000.

HRUŠKA, Petr (ed.). *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008.

JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989, IV. 1969-1989*. aktualizováno 2008

JENKINS, Richard. *Social Identity*. London&New York: Routledge, 1996.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha: Academia, 2012.

KLAIĆ, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi A-Z*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1990.

MEAD, Margaret. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. The Gendered Reader. 1935.

MILLS, Sara. *Feminist theory and discourse theory u Discourse*. New York: Routledge, 1997.

RENZETTI, Claire M., CURRAN, Daniel J.. *Ženy muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003.

RIDGEWAY, Cecilia L., SMITH-LOVIN, Lynn. *The Gender System And Interaction. Annual Review of Sociology. Vol. 25*. 1999.

VAGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005.

Internetski izvori

Enciklopedija Leksikografskog Zavoda Miroslav Krleža, pristupljeno 10/05/2016

FIALOVÁ, Alena. <http://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-proza-po-roce-2000/>, pristupljeno 11/05/2016

FOUCAULT, MICHEL. *Discipline and Punish, Panopticism*. u *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*, ed. Alan Sheridan. New York: Vintage Books, 1997. str. 195-228, <http://foucault.info/doc/documents/disciplineandpunish/foucault-disciplineandpunish-panopticism-html>, pristupljeno 25/05/2016

GLANC, Tomáš. <http://www.bubinekrevolveru.cz/v-temne-krajine-protkane-zablesky-svetla>, pristupljeno 13/05/2016

Slovník české literatury po roce 1945. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>